

**O'RTA OSIYO SUV HAVZALARINING NOYOB VA YO'QOLIB
BORAYOTGAN BALIQLARI
RARE AND ENDANGERED FISHES OF CENTRAL ASIA WATER
BASINS
РЕДКИЕ И ИСКАЖАЮЩИЕ РЫБЫ ВОДБАСЕЙНОВ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

Andijon davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo`nalishi
202-guruh talabasi **Ahmadjonova Mo`nisa Maqsadjon qizi**
Ilmiy rahbar: **Nizomova Bashoratxon Begaliyevna**

Annotatsiya: Mazkur tezisda O'rta Osiyo suv havzalarining noyob va yo'qolib borayotgan baliqlari muhokama qilingan. Hududdagi tabiiy ekotizimlarning buzilishi, suv resurslarining noto'g'ri boshqaruvi va antropogen ta'sir oqibatida yo'qolish xavfi ostida bo'lgan baliq turlarining hozirgi holati tahlil qilinadi. Shuningdek, yo'qolib borayotgan turlarni muhofaza qilish choralari, xususan qo'riqxonalar tizimlarini rivojlantirish, sun'iy ko'paytirish dasturlari va xalqaro hamkorlikning ahamiyati yoritilgan. Mazkur ish ekologik va biologik tadqiqotlar uchun dolzarb bo'lib, O'rta Osiyoning biologik xilma-xilligini saqlab qolishga qaratilgan amaliy takliflarni beradi.

Abstract: This thesis discusses the rare and endangered fish of Central Asian water bodies. The current situation of fish species that are in danger of disappearing due to the destruction of natural ecosystems in the region, improper management of water resources and anthropogenic influence is analyzed. Also, measures to protect endangered species, particularly the development of reserve systems, artificial breeding programs, and the importance of international cooperation are covered. This work is relevant for ecological and biological research and provides practical suggestions aimed at preserving the biological diversity of Central Asia.

Аннотация: В данной диссертационной работе рассматриваются редкие и находящиеся под угрозой исчезновения рыбы водоемов Центральной Азии. Проанализировано современное положение видов рыб, находящихся под угрозой исчезновения из-за разрушения природных экосистем региона, неправильного управления водными ресурсами и антропогенного воздействия. Также освещаются меры по защите исчезающих видов, в частности, развитие резервных систем, программ искусственного разведения, а также важность международного сотрудничества. Данная работа актуальна

для эколого-биологических исследований и содержит практические предложения, направленные на сохранение биологического разнообразия Центральной Азии.

Kalit soʻzlar: Oʻrta Osiyo, Baliqlar biologiyasi, Noyob turlar, Suv havzalari ekologiyasi, Yoʻqolib borayotgan baliqlar, Muhofaza qilish choralari.

Key words: Central Asia, Fish biology, Rare species, Ecology of water bodies, Endangered fish, Conservation measures.

Ключевые слова: Центральная Азия, Биология рыб, Редкие виды, Экология водоемов, Исчезающие рыбы, Меры по сохранению.

Oʻrta Osiyo suv havzalari hududning biologik xilma-xilligini shakllantiruvchi muhim ekotizimlardir. Ammo oxirgi oʻn yilliklarda suv resurslarining ifloslanishi, suv havzalarining qurishi va iqlim oʻzgarishi kabi omillar sababli koʻplab baliq turlari yoʻqolish xavfi ostida qoldi. Oʻrta Osiyoda suv ekotizimlarini saqlash maqsadida milliy qoʻriqxonalar va milliy bogʻlar tashkil etilmoqda. Misol uchun, Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi ayrim suv hududlari muhofazaga olingan. Hududning iqlim sharoiti va geografik joylashuvi baliqlar evolyutsiyasida muhim rol oʻynagan. Biroq, tabiiy va antropogen omillar tufayli koʻplab baliq turlari yoʻqolish xavfi ostida qolmoqda. Noyob va yoʻqolib borayotgan baliq turlarini himoya qilish uchun avvalambor ularni oʻz hududida tarqalishi, populyatsiyalarini holati, qanchalik kamayish xavfida turganini bilish lozim. Noyob turlarni koʻplab ovlash ularning tabiiy koʻpayishiga zarar yetkazmoqda. Baliqlarning tabiiy yashash muhitini saqlash uchun maxsus suv havzalari tashkil etilmoqda. Zamonaviy ilmiy tadqiqot ishlari, ilgʻor informatsion texnologiyalarni tashkil topishi, turli tabiiy landshaftlardagi noyob baliqlar holati haqidagi aniq maʼlumotlarni yetkazishni talab qilmoqda. Hozirgi vaqtda yurtimizda 55 avlod, 17 oila, 13 turkumga mansub 71 ta baliq turlari mavjud. Bulardan 48 tasi mahalliy aborigen turlar, 17 tasi Orol dengizi endemigi, 26 tasi iqlimlashtirilgan turlar va 26 tasi ovlanadigan baliq turlaridir. Shundan Oʻzbekiston Respublikasi Qizil kitobiga 6 turkum, 7 ta oilaga mansub 18 ta (1 ta kenja tur) baliq kiritilgan (2019-yil)

Oʻzbekistonda qishloq xoʻjaligi asosini sugʻoriladigan dehqonchilik tashkil etishi sababli oxirgi 10 yilliklar mobaynida sugʻoriladigan maydonlarni kengaytirish maqsadida Mirzachoʻl, Jizzax, Qarshi va Surxon – Sherobod choʻllari, Fargʻona vodiysining markaziy qismi sugʻorish tufayli oʻzlashtirilgan, natijada hududlarda ekologik vaziyat tubdan oʻzgardi. Tekisliklardagi yirik daryolar oʻzanlarida ham tabiiyki oʻzgarishlar kuzatildi. Mahalliy va xalqaro miqyosda qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, IUCN va WWF kabi xalqaro tashkilotlar mintaqaning

biologik xilma-xilligini saqlash uchun ilmiy tadqiqotlar va monitoring olib bormoqda. Suv havzalarida tabiiy ekotizimlarni tiklash, daryo oqimlarini boshqarish va suv sifatini yaxshilash bo'yicha ishlar olib borilmoqda. "Orol dengizi ekologiyasini tiklash" loyihasi doirasida O'zbekiston va Qozog'iston hamkorlikda suv sifatini yaxshilash va yo'qolib borayotgan baliqlarni ko'paytirish ishlarini olib bormoqda.

Baliqlarning tuxum qo'yishi uchun inkubatorlar tashkil etilib, u yerda baliqlarni ko'paytirish va keyinroq tabiiy havzalarga qo'yib yuborish amaliyoti yo'lga qo'yilgan. Misol uchun, Amudaryo sohilidagi tadqiqot markazlarida mahalliy baliq turlari ko'paytirilib, daryoga qayta qo'yilmoqda. Yo'qolib borayotgan turlarning genetik materiallarini saqlab qolish maqsadida maxsus saqlash markazlari tashkil etilmoqda. Bu, kelajakda sun'iy ko'paytirish dasturlarini kengaytirishga imkon beradi. O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston va Qirg'iziston kabi mintaqada davlatlari o'rtasida transchegaraviy suv havzalarini muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish bo'yicha kelishuvlar mavjud.

So'nggi yillarda tabiatdan foydalanishning kuchayib borishi oqibatida, O'zbekistondagi ko'plab baliq turlari kuchli antropogen ta'sir ostida qolib, ularning yashash joylari va soni qisqardi, ba'zilar esa butunlay yo'qolib ketdi. Ayniqsa Orol fojeasi ixtiofaunaga misli ko'rilmagan talofat yetkazdi. Buning natijasida ko'plab baliq turlari xavf ostida qoldi. Misol tariqasida XX asrning birinchi yarmida Orol dengizi mintaqasining endemigi hisoblangan *Acipenser nudiventris* Lovetzky (Orol bahrisi) baliq turini keltirishimiz mumkin. Aholi orasida baliqlarni muhofaza qilish bo'yicha tushunchalarni targ'ib qilish. Sanoat va qishloq xo'jalik chiqindilarini tartibga solish kabilar orqali turlarni saqlab qolishimiz mumkin.

Hozirgi kunda yurtimizda bir nechta noyob baliq turlari maxsus qo'riqxonalarda muhofaza qilinib kelmoqda. Qolaversa *Acipenser nudiventris* Lovetzky (Orol bahrisi), *Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi* Kessler (Sirdaryo kurakburuni), *Pseudoscaphirhynchus hermanni* Kessler (Amudaryo kichik kurakburini), *Pseudoscaphirhynchus kaufmanni* Bagdanow (Amudaryo katta kurakburuni), *Aspiolucius esocinus* Kessler (Cho'rtansifat oqqayroq), *Sabanejewia aralensis* Kessler (Orol tikanagi) hamda *Salmo aralensis* Berg (Orol sulaymon balig'i) TMXI (Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi) Qizil kitobiga ham kiritilgan.

Xulosa: O'rta Osiyodagi suv havzalarining baliqlari nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va madaniy ahamiyatga ham ega. Ularni saqlab qolish uchun ilmiy izlanishlarni kuchaytirish va samarali muhofaza tizimini yaratish muhim. Aks holda, hududning noyob biologik xilma-xilligi yo'qolib ketishi mumkin. O'rta Osiyo

baliqlarini muhofaza qilish nafaqat mahalliy, balki global muammo hisoblanadi. Baliq populyatsiyasini saqlab qolish uchun mahalliy say-harakatlar xalqaro hamkorlik bilan uyg'unlashishi kerak. Bu kelajak avlodga ekologik barqarorlikni ta'minlangan suv havzalarini qoldirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Qizil kitobi.2- jild.Toshkent:Chinor ENK,2019-B.106-123.
2. Андреев Н.И. Гидрофауна Аральского моря в условиях экологического кризиса. Омск: Изд-во ОмГПИ, 1999. – 454 с
3. Mirabdullayev I.M.,Kuzmetov A.R. O'zbekiston baliqlari xilma-xilligi 2020-B.110
4. Kamilov, B. G. (1987). O'rta Osiyo baliqlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Karimov, A. S. (2002). Suv havzalari ekotizimlari va biologik xilma-xillik. Toshkent: Universitet nashriyoti.